

נוסח פארודי-מבדח של "אל הציפור"

(סוף מעמוד 3)

השאירו את בעליהן מיותמים ומיואשים, הרי גים בעולם הנשמות, כאילו העו היא מעין אשת-חיקו של הדובר, ואילו האישה היא מעין בהמה ממלטה. שני הבתים כתובים בטראמר טר אמפיבראכי ובטרימטר אמפיבראכי לסי רוגין, בחריזה — אִס־אִס־א. הדמיון ניכר גם במישור הלקסיס וגם במיבנה התחבירי והריטורי של הבתים. ומגמה הקונדסית-ההיתולית של התיאור ב"עצה בתפילה" אינו מוטל ב"ספק: החרון בעל-העו מוסיף לקונן בשיר על נגעויו והמית-נפשו אל רוחה של העו המתה, הגדולים שינה מעיניו, ועל השיר הארוך, בן שבע עשרה תנועות מלעיל", שחיבר לכבוד עיון שנסתלקה, שיר מעניין ומקורי, ללא ספק, "לולא שקדמני הפיטון (ויזאת) הנזכר לעיל...". מגמתה הסאטירית הגלויה והחזקת של ה"אלגיה על העו שמתה, מחזקת את ההנחה, שבגם האלגיה על האישה ש"המליטה" ומתה לא נכתב בכובד-ראש ובהתפעמות-נפש כנה ואיתנות.

ציפורה — אלמנת עיסה

נוכח הפנייה אל הציפור — "צהלי נא קר לך רוני" — לקוח ככתבו וכלשונו מפניית המחבר אל הציפור בשירו של יל"ג "נפשנו כצפור" (כל כתבי, כרך 4, פטרבורג, 1884, עמ' 174). שירו של יל"ג הוא שירה-זמנות (אפיתאלאמיון) לחתונה ידידו נטע לעלמה בדורה, ובו מסכם המחבר על-דרך הקאלאמי בור המשכילי: "ואתה נטע רטוב פרח/ממנו תמוץ הדורה...". תוך מימוש של ה"שמות ותפישתם, כמציניים עצמים קוגי קרטיים מתחומי החי והצומח — גם ב"אל הציפור" נפגשת "ציפורה הקרה", ה"מכונה גם "צפורה נחמדת", כאילו היתה גם דמות שנית-אידיאלית, שאליה עורג הדובר, ולה כלת נפשו. ד"י ברושטיין ציין במאמרו "למקורות אל הציפור", כי המרת-השם "צפור" ב"צפורה" מעניק לאמור גם צורת הקטנה וחיבה וגם מחליף את בעליה-כנף ב"צורת שם אישה הידוע, וכאילו קרא לציפור שם אישה". השם, "ציפורה", ובצורתו היידישית "פינגלה", שימש את ביאליק לא אחת בשיריו, בסיפוריו, בקטעי-פרוזה ודראמה, למשל, במערכון הסאטירי "האופה והכתף", פונה הכתף אל כמה מעובדי המאפיה ומזרזם: "ה' קמח קום ולושו... הנשים לעבודתכן! אל תע' מדענה פנויות... ואתה קטף, לך ועמוד נא... על יד ציפורה, והווי ממעסה, כלומר את ה' עיסה יפה יפה" בהגיה לטינית המכונה ש"ן ימנית בשמאלית, "עיסה נא-ישה" הן מילים הומונימיות, ועל-כן כלולים בדברים אלה גם רמז קונדסי, המרמז לפרשיות-ההבהר בים זולות בין בעלי-מקצועות נחותים, בעלי-תאוה, המתעלטים ומתחככים בנושים מסטא-טוס חברתי נמוך. השם "ציפורה" שימש את ביאליק גם בקטע הפרוזה הטראגי-קומי "ה' ירושה", הפותח במילים, "כשנתאלמנה ציפורה", בקטע אוטוביוגרפי-למחצה זה, דור

מה דמותה של ציפורה-האלמנה לדמות האם האלמנה, המתוארת ב"שירתי" ובמחזור "ית' מות". ציפורה הענייה, הלשה את עיסת מצור תיו של הגביר, נתגלגלה בדמות עיסת האלמנה, הלשה את העיסה, ומזילה את דמעותיה לזונך הבצק. דמות האלמנה, הלשה את העיסה, היא בעצם גם פירוק של צירוף-כמובל, מ"מוש רכיביו האידיומאטיים והחייאתם. המושג "אלמנת עיסה" הוא מושג תלמודי, הלכתי-משפטי, הבא לציין אלמנה ממעמד חברתי נחות. בת המשפחה שנחמדה בה ספק-פסול, ושארין עדות על טהרתה. השם "ציפורה", ש' שימש את ביאליק לא אחת-כשם ז'אנרי, ה' מציין אישה אלמנה ענייה ובלתי-מיוחסת, מתפקד גם בנוסח המוקדם של "אל הציפור".

בפניית הדובר הדל והזקן אל ציפורה הקרה והנחמדת, יש גם יסודות של שירי-כמיהה וגוועוים של מי שאשתו מתה עלו, ועתה הוא מחזר אחר אלמנה דלה ומספר לה, אגב אורחא, על גברת אחרת, שניסתה לחזור-לי ביתו בעורמה, אך הוא הצליח לגרשה מבעוד מועד.

בנוסח המאוחר של השיר, שאותו הציג

ביאליק לפני סופרי-אודיסה, נמחקו כמובן כל ההתחכמויות. עתה הפך השיר לפנייתו של ציוני תמים-דרך וידוע-סבל, שמבקש לשאוב ניהומם מבשורת-הציפור, השבה אל חלוננו, והוא מציף אותה בסידרה נרגשת של שאלות ריטוריות על ציון ועל בניה, הסיפור המקראי, המונח בתשתית השיר, הוא סיפור-המבול, כאן, בתום החורף יומי הגשמים, שואל הדובר את הציפור, השבה לחלוננו, האם היא נושאת לו שלום מזמרת-הארץ (זימרה): שירה וגם זמורה, רמז לענף-היות שבפי היונה מפרשת-המבול. בסוף השיר מתברר כי "כבר כלו ה' דמעות" (על משקל: "הקלו המים"), אך עדין יין קץ-התלאות והפגע, בניגוד לסופו ה' טוב של סיפור המבול.

שימוש רענן בדפוסים ישנים

המיבנה הריטורי של השיר המאוחר מזכיר, ללא ספק, שירים אירופיים רבים, המכילים פנייה דומה אל נמען, שאינו משיב ושאלנו אלא תחבולה ריטורית להעלאת סדרת שא-לות. בנימין הרשובוטק איתר בשיר את הש' פעת שירו של לרמנטוב, "זמורה פאלשטינה", לחובר הוכיח את הקשר המובהק בין השיר לבין שיר יידי מאת גולדפאדן, שביאליק ללא ספק הכירו. בשורות, "מי יתן לי אבר ועפתי אל ארץ / בה ינץ השקד, התומר" מהדהדת שורתו הנודעת של גיתה ב"שירו Mignon", "התדע הארץ בה ינץ הלימון?". יש אף דמי יון רב בין "אל הציפור" ובין שירו של "ש' גורדון "משאת נפש", הפותח במילים "מאין תבואי אחותי עונה?", שנכתב בסמיכות זמ-נים רבה לשירו של ביאליק, וספק רב אם ה' דמיון הוא פרייה-שפעה ישירה, גם ב"אל ה' צפור" וגם בפנייתו של של"ג אל העונה ("אל ארץ ילדות... מה נפשי נכספה!"). משקעים דפוסים ריטוריים מן האודה ההומאניסטית, שמקורה באודה הוראצית, הכתובה בבתים מרובעים.

גדולתו של ביאליק ניכרת, כבר בשיר נעורים בלתי-מקורי זה, בשימוש המיוחד וה' אידייוסינקרטי, שעשה בדפוסים באנאליים ושחוקים topoi מוכרים וידועים מן השירה ההומאניסטית, שנתגלגלה לדפוס השירה הסנטימנטאליסטית. אפילו בתוך דפ'ר סיהקבע השאבלוניים, השכיל ביאליק לחרוג בכמה תחומים מן הנוסח המקובל, ולתת לי קוראיו תחושה של שירה רעננה ומקורית, חידוש של ביאליק התבטא במה שכינו המבק' רים בשם "פשוט", דהיינו, בהתרחקותו מן ההתבטאויות השיריות הקפואות וה"פיוטיות" לשמן, ובמתן תחושה עמיתית-פולקלוריסטית זמימה ואפילו פרימיטיבית מעט. חידוש נור' ט', שהכניס ביאליק לתוך דפוסיה של השירה הסנטימנטאליסטית, היא המחאה ~~הקטנה~~ השירה הדמיונית, שבאה לידי ביטוי כבר ב' שירי-דמעה מוקדם זה, וכמובן, השימוש המלירי די והנעים במשקל הטוני-סילאבי, שהיה אז חידוש באופן יחסי (אף שמאנה הקדים בו את ביאליק). בניגוד לשירי-ציון ארקאדיים וסנטימנטאליים בני-התקופה אין השיר מסיים בהבטחה או בתקווה לצאת ציונה, אלא משי' איר את תלונתו האיש' של הדובר לוטה ב' ערפל, האמביוואלנטיות ביחס לנושא הציוני אף הוא חידוש של ביאליק לעומת משוררי "חיבת-ציון", שציינו את יחסים לציון באורח גלוי ומפורש. מסתבר, אפוא, שאפילו בשירו "חיבת-ציוני" המובהק ביותר של ביאליק, שבו שוקעו דפוסים ישנים לרוב והשפעות זרות למכביר, הצליח המשורר הצעיר לעצב את דבריו בעיצוב מקורי ורענן, שזכה מיי' להערכתם הנלהבת של בני-ידורו והיקנה לו מו'יטיון של משורר רב-כישרון לאלתר.

י' בורשטיין, ד"ר, "למקורות אל הציפור", שם 85.

ט' "כתבים גנוזים", המלביה"ד: משה אונגרי פלד, דברי תשל"א, 137.

ז' שם, 223-225.

ח' Maddison Carol, "Apollo & the Nine: A History of the Ode", John Hopkins Press, 1960, pp. 33-46.